

Pazarló magyarok: nyelv- és kultúravesztéseink történetéből

A VII. Nevelésügyi Kongresszus téziseiben egyetlen helyen lelhető fel halvány utalás az 'idegen nyelvek alkalmazására' márpedig a nyelvek tudása az egyik olyan kulcs, amely minden kaput nyit. A száználmasan egynyelvű magyar iskolázás már emberöltők óta nem nyújt nyelvtudási mintázatokat diákjainak, az iskolai értelmiség gyakran tanítványainál is kevésbé tájékozódik szakterületéről (vagy általában) idegen nyelveken. A nyelvtudás(ok) célképzete ugyan koronként változó, de megtartása és fejlesztése egész életen át tartó munkálkodást kíván.

A magyarországi nyelvtudások értékteremtő és pazarló (vagyis nyelv- és kultúra-vesztő) jelenségei megkérdőjelezik a 19. és 20. századi, kizárólag nemzeti alapú nevelés folytathatóságát a 21. században. Európai integrációnk egyik valódi szellemi feltétele az idegen nyelveken szólni tudás képessége. Őszintén kell beszélnünk a két- vagy több tannyelvűség kérdéseiről, az angol nyelv primátusának gyarmatosító és 'birodalmi' kettősségéről, a nyelvtanulási/tanítási erőfeszítések valós és vizsgapiaci értékéről és más érzékeny témákról. Milyen legyen a nyelvek és kultúrák tanítása egy olyan országban, amely ösdiők óta többre becsüli a 'faragatlan fát', mint az udvaroncok simulékonyágát? Nincs kiforrott nyelvpolitikánk, jöllehet a történelmi késésekre nincs bocsánat.

Prolegomena

Tisztázzuk rögvest az elején, hogy ebben az esszében nem a magyar nyelv és kultúra intenzív átélhetőségének hullámzásairól lesz szó, hanem a magyarba ilyen vagy olyan okokból bejött nyelvek és kultúrák kifakulásáról. Idegen nyelvekről és kultúrákról, amelyeket többnyire megszépít a gyógyító messzeség... Ha leszámítjuk emiatt a legelső, még pogány magyar írás- és kultúravesztést (nézzük csak innen); akkor azt mondhatjuk, hogy tatár-török lovas birodalmak, még ha el is akadtak itt, idegen nyelvi szempontból észrevétlen robogtak át rajtunk. (Tőlük korábban nyelvet és kultúrát már kaptunk, s nem is keveset, de akkorra – számukra – már keresztény európaiak lettünk, pusztítani valók.) A nyelvnek megvan a maga glotto-kronológiája (haladási sebessége), amely sokkal, de sokkal lassúbb, mint egy-egy emberöltő alig több mint fél évszázados eszmélése. Tapadós birodalmi hatást a germán kultúrák értek el errefelé, hiszen a németajkúság még a 19. században is változó felhőzetként fedte be a magyar területeket. Hihetetlen, hogy egy másik birodalom ehhez képest rövid, mindössze négy évtizedes fennállása milyen fényes emlékeket törölt a kulturális emlékezetből! „De hol van már a tavalyi Hó-den!”, mondhatnánk cinikusan Hellerrel (1961) most, a szovjet birodalmi kultúra tündöklése és bukása után... Remélem, felkeltem az olvasó figyelmét azzal, hogy ez megtörténhet a másik, eredetét tekintve germán kultúrával, mármint a most uralkodó angolszásszal is, hogy tudniillik elveszítjük. A magyarok még mindig nagyon kevésbé tudnak jól angolul, vagyis szavaimból 'nem az elvesztett, az el nem nyert éden fájdalma' szól! Jósolni azonban akkor kell, amikor azt még senki sem hiszi el.

Ez a legutóbbi mondat arra késztet, hogy felvegyek egy másik szálát is. Éppen negyed százada annak, hogy 'nyelvekről és elvekről' (Bárdos, 1984; 2004) először nyilatkoztam egy szakfolyóiratban, s a jövődőlés (amely részben igaz lett, más tekintetben meg kevesebb, mint akkor gondoltam) tökéletesen észrevétlen maradt. Természetesen akkor is a nyelvpolitika és a tanárképzés megváltoztatására buzdítottam, és az is lehet, hogy most is így lesz (már ami a témát és hatását illeti), annak dacára, hogy az *Iskolakultúra* Magyarországon a legolvasottabb pedagógiai folyóirat. Miért kell mégis odefigyelni rá? Talán csak azért, mert a következőt már nem én írom, hamis prófétából pedig éppen elég egy...

Mit ér a nyelv, ha magyar?

Mivel tartanunk kell a tempót, vigyázat, itt-ott egyszerűsítsek (de nem csalok)! Eltekintve a most kihaltól és persze még most is létrejövő keveré nyelvek egyensúlyától, a világban nagyjából hatezer nyelvről beszélhetünk, és mindehhez van hatmilliárd ember. Aritmetikailag tehát minden nyelvet egy-egy millió embernek illene beszélnie. Ez távolról sem így van, hanem úgy, hogy kilencvenhat százaléknyi ember a nyelveknek mindössze négy százalékát használja, és vice versa: négyszázaléknyi ember kilencvenhat százaléknyi nyelvváltozatot használ. Európában, figyelmen kívül hagyva most a nyelvestéseket, hatvan és hetven között tartunk a nyelvek számában, amely, figyelembe véve más kontinenseket, kevésnek tűnik. Köztük szerepel viszont az angol és a spanyol, amelyek a 21. században is világnyelvek maradnak. Az Európai Unió különben is arra biztat, hogy a leendő Európai Egyesült Államok (?) polgárai, ha lehet, háromnyelvűek legyenek, vagyis az anyanyelvükön kívül még kettőt tudjanak. A nyelvek küzdelmében globálisan az angol és nyelvváltozatai állnak nyerésre szellemi hódításukat illetően, miközben akadnak olyan nyelvek, amelyeknek több anyanyelvi beszélője van mint az angolnak (például a kínai); a hispán világ pedig elég jól láthatóan integrálódik, miközben az arab vagy a hindi szinte láthatatlanul. Nem robbant még ki nyilvánvaló csatározás, de elképzelhető, hogy negyven-ötven év múlva ez a sorrend kínai, hindi, angol, spanyol, arabra változik. Vagyis ha nem is a jelen generációnak, de hamarosan újabb nyelvekben és kultúrákban kell gondolkodnunk: mi lenne, ha a korábbiakat nem veszítenék el?

A magyar nagyjából tizenegyet és fél millió ember beszéli a Földön. A legerjedtebb ugor nyelv ezzel a jelentős nyelvek középmezőnyében helyezkedik el, nagyjából a harmincnyolcadik, harmincötödik hely körül – nem vagyunk tehát annyira kis nyelv, mint ahogy azt sokan gondolják. Ettől persze még érvényes az ismert szöveg: „Kár, hogy a magyar nyelvet nem érti senki, [...] s nem is akarja megtanulni!” (Bródy, 1977). Természetesen a magyar nyelv is keveré nyelvv, mint a többi, ha eléggé közel megyünk hozzá, és történetileg vizsgáljuk. Finnugor örökségünkre számos külső impresszió rakódott vándorlásaink alatt, főként uráli, altáji és indo-európai betüremkedések (iráni, alán, kun-besenyő, oszmán-török, illetve szláv, német, latin vagy ófrancia – német közvetítéssel –, továbbá olasz és így tovább). A változások sebessége nagyjából egyenletes, eltekintve néhány belső gyorsítástól, mint a nyelvújítás vagy külsőtől, mint a lingvicit angol-amerikai behatások, amelyek többnyire védelem nélkül záporoznak a magas- és/vagy műszaki kultúrában, nem is beszélve a médiák által közvetített kulturális szemérről. Bennem persze semmi félelem nincs: a magyar óceánnak ez csak zápor, agglutinatív áramlataink besodorják, befonják, megemésztik, befogadják az idegen elemeket, s a kilencedik hullám taraján már magyaros ékkövekként csillognak. Édes anyanyelvünk így kompenzálja a nemzeti nyelvnek azt az elkerülhetetlen sajátosságát, hogy elválaszt mindenkitől, aki nem ezt a nyelvet beszéli. Az összekapcsolásért minden nemzeti nyelvnek meg kell küzdenie, főként megfelelő nyelvműveléssel. A küzdelem természetesen reménytelen, hiszen a nyelvrontást a nyelvileg mindig divergens, élő, anyanyelvi beszélő idezi elő, dacára annak, hogy a nyelvvédők igyekeznek a normákat megtartani. A nyelvi stabilitás

olyan nagy mértékű, hogy a nyelvváltozás sebessége egy-egy emberöltőben csak a szókincs futóhomok jellegű felületén érzékelhető. A magyar nyelv régi nyelv az európai nyelvek között (a maga megközelítő háromezer évével), modern nyelvvé mégis csak viszonylag későn vált az európai nyelvek tökéletesedésében, persze csak abban az értelemben, ahogy most modern nyelvről beszélni szokás. Abban pedig ma már nemcsak az írásbeliség normáinak stabilizálódása és reformjai, avagy a standard változat elismerése szerepel, hanem a modern szókincsben helyet kapó összes tudományokon és művészeteken túlmenően az intellektualizáció is beleértendő. Ez utóbbi azt jelenti, hogy milyen szerkezetű a diskurzus, amely főként az írásbeliség belső szerkezetében és külső megjelenésében érhető tetten, vagyis abban, hogy miként jelenik meg a szöveg a (digitális) térben. Minthogy megígértük, hogy idegen nyelvekkel és kultúrákkal foglalkozunk, a művelt olvasót inkább néhány régi, valamint kortárs szerzőhöz utaljuk (Bárcezi, 1958; Kniezsa, 1955; illetve Kiss, 1993; É. Kiss, 2003) – már tudniillik abban a kérdésben, hogy romlásnak indult-e hajdan erős magyar... Részemről a válasz: határozott nem.

Mit ér a nyelv ha angol?

Már korábban leszögeztük, hogy a nyelvek állandóan változnak (ez egy belső, viszonylag lassú folyamat), másfelől pedig keverednek, aminek valójában több köze van a történelmi-kulturális földrajzhoz, mint magukhoz a nyelvekhez. Az angolt – amelyet valamivel több mint 400 millió ember beszél anyanyelvként – szintén keveréknyelvnek tekinthetjük, ha közelebbről vesszük szemügyre. (A 400 millió szigorúan a Brit-szigetekre, az Egyesült Államokra, Kanadára, Ausztráliára és Új-Zélandra vonatkozik.) Az angolt keveréknyelvnek főként azok tudják érzékelni, akik jól tudnak latinul, vagy jól ismernek egy neolatin nyelvet (például a franciát), és németül is tudnak valamennyire. Iskolai tapasztalatokra hivatkozva: ilyen nyelvek után az angol szinte 'jólesik', könnyebben megy. Fordított esetben, ha valaki először angolul tanul, annak – ha egyáltalán rákényszerül – sokkal kellemetlenebb egy kemény morfológiájú indoeurópai nyelv.

Mert mi is történt az angollal (dióhéjban)?

Nekik is volt 'honfoglalásuk', amint északi-tengeri vagy nyugati germánokként, angol-szász-fríz-ószász, valamint gót-felnémet nyelvi elemek társaságában rávándoroltak a keltákra. Az ó-angol (már 500–1100-ig) angolok, szászok, jütök és más törzsek keveréknyelve volt. A közép-angol (1100-tól 1500-ig) a helyi dialektusokra rátelepedő, a nyelvnek jelenleg is absztraktabb szókincsét jelentő, normann közvetítésű neolatin hatás jellemzi. Hagyományosan új-angolról (1500 után) Chaucer, Wycliff és Caxton keze nyo-

---

A magyart nagyjából tizennégy és fél millió ember beszéli a Földön. A legelterjedtebb ugor nyelv ezzel a jelentős nyelvek középmezőnyében helyezkedik el, nagyjából a harmincnegyedik, harmincötödik hely körül – nem vagyunk tehát annyira kis nyelv, mint ahogy azt sokan gondolják. Ettől persze még érvényes az ismert szöveg: „Kár, hogy a magyar nyelvet nem érti senki, [...] s nem is akarja megtanulni!”. Természetesen a magyar nyelv is keveréknyelv, mint a többi, ha eléggé közel megyünk hozzá, és történetileg vizsgáljuk. Finnugor örökségünkre számos külső impresszió rakódott vándorlásaink alatt, főként uráli, altáji és indo-európai betüremkedések (iráni, alán, kun-besenyő, oszmán-török, illetve szláv, német, latin vagy ófrancia – német közvetítéssel –, továbbá olasz és így tovább).

---

mán beszélhetünk, irodalmi, bibliafordítási, illetve nyomdászati teljesítményeik eredményeképpen. Ez a modern angol még jócskán felszívott kelta, flamand, spanyol és olasz hatásokat, majd a gyarmatosítás következtében a 19. század legelterjedtebb nyelvéné vált a brit birodalomban: perzsa, hindi, bengáli, afrikai közegbe ojtódott be, s a kereskedelem segítségével számos pidgin nyelv forrásnyelvéné vált (tok-pisin, krio, patwa stb.).

Ezek a változások azonban nemcsak hibrideket teremtettek, hanem megalkottak egy olyan 'külső', angol ajkú világot (főként Afrikában, Indiában és a csendes-óceáni peremvidékeken), ahol az angolt már sokan anyanyelvként beszélték, mégsem számították őket soha a már korábban emlegetett öt ország 'belső' körébe (*Kachru*, 1985). Olyan országokat kell elképzelnünk, mint Ghána, Kenya, Nigéria, Tanzánia; vagy India, Pakisztán, Banglades, Srí Lanka, illetve Szingapúr, Malajzia és a Fülöp-szigetek. Ezekben a helyeken már nemcsak a brit, hanem az indiai angol és újabban az amerikai nyelvváltozat előretörése figyelhető meg. E globális angolság jelenlétében lázas küzdelem indult el az angol mint kommunikációs eszköz megragadására a Távol-Keleten, a Közel-Keleten és Afrika más országaiban. Van, ahol ez a mohó elsajátítási vágy kevés eredménnyel járt (Japán), de van, ahol nagyon sikeres (Indonézia, Tajvan, Szaúd-Arábia és Izrael, Afrikában talán Zambia és Zimbabwe sorolható ide). Furcsamód Magyarországot egyik kategóriába sem tudtam besorolni...

A világméretű angolnyelv-tanításnak és nyelvsajátításnak most azzal a nehézséggel kell szembenéznie, hogy az angol mint a nemzetközi kommunikáció nyelve tömegesen elidegenedhet a szűkebb értelemben vett anyanyelvtől, hiszen konferenciáktól sportrendezvényekig előfordulhat, hogy sok-sok náció az angolt használja úgy, hogy anyanyelvű nincs is jelen. Ennek a nemzetközi angolnak sem a fonológiája, sem a morfológiája, sem a szintaxisa nincs leírva, lexikája futóhomok, pragmatikáját pedig idegen kultúrák nyelik el. Veszélyezteteti-e ez az angol-amerikai nyelvhasználat tisztaságát? Ugyis tudják a válaszomat: határozottan nem. Azzal már kevésbé törődik a világ, hogy az anyanyelvűnek mennyire tetszik egy-egy ilyen angol nyelvváltozat. Mint láthatják, a magyart ilyesféle veszély nem fenyegeti: megmaradhatunk beltengernek...

Birodalmak és kultúrák Magyarországon: nyelv- és kultúravesztések

Ideje, hogy visszatérjünk eredeti témánkhoz. Rögtön egy táblázattal kezdjük (1. táblázat), amelyet most azoknak is el kellene olvasniuk, akik a táblázatokat át szokták ugrani.

Először is szögezzük le, hogy nagy vonalakban, vagy statisztikailag, Krisztus születése utáni ismert modern korunkban általában minket hódítottak meg mások, és nem fordítva. Emiatt vizsgálható, hogy a magyar nyelvbe és kultúrába milyen idegen hatások nyomakodtak be, s ha ezek értékteremtők voltak, meg tudtuk-e őrizni ezt a többletet. A történész szemszögéből nézve persze durván leegyszerűsítő a fenti táblázat, azt viszont jól mutatja, hogy a beépülésben és az értékteremtésben döntően az iskolázás hatott. Ez magyarázza a ma már elveszettnek tűnő latin-görög, németes, majd oroszos műveltség gyakran csak polihistorokban élő emlékképeit. A jelen iskolázás az angolt pártolja, de nem eléggé. Az elemzést leszűkíthetjük a 20. századra, hiszen akkor úgy vesztettünk el két-három kultúrát, hogy az újat még meg se kaptuk. A gyanakvók persze azt kérdezhetik most: az is lehet, hogy most nem hódított meg bennünket senki? Ugye, milyen naiv kérdés...

A nyolcvanas évek emblematikus rockoperája (Szörényi-Bródy: *István, a király*) jól érzékelhetően és érzékenyen mutatja be a magyarok alapproblémáját: Európában bevándorlók voltunk/vagyunk; behódoljunk-e idegen kultúráknak, vagy megtartsuk a magunkét? Az államalapítás volt az első kultúravesztésünk ezen a helyen, ahol élünk. Arany a *Toldi*-ban azt mondja, nehezebb eltörni a „faragatlan” fát, kontrasztban a királyi udvaroncok simulékonyosságával. Kérdés, hogy ezek a dilemmák megoldódtak-e mára a fejekben, vagy továbbra is mi vagyunk a legnagyobb, és tulajdonképpen egyetlen, a népvándorlás

1. táblázat. Birodalmak és kultúrák: akarták-e, hogy megtanuljuk a nyelvüket és kultúrájukat?

<i>Hatás</i>	<i>Ok</i>	<i>Eredmény</i>
Latin, görög és helyi nyelvek, német, ófrancia (vallón, német közvetítéssel), olasz stb. szórványosan Kereszténység felvétele, Egyház, humanisták	honfoglalás, megmaradás, vallásháborúk, hódítások	Igen Az iskolázásban megjelenik a latin, hatása a 20. századig tart
Mongol (közép-mongol, ujjur, kipcsak stb.) 'Tatárjárás'	hódítás, háború	Nem
Török Oszmán-török Birodalom	hódítás, háború, gyarmatosítás	Nem
Német, nagyjából Mohács után négy évszázadig Osztrák Birodalom Osztrák-Magyar Monarchia	hódítás, gyarmatosítás, Monarchia: közép-európai egység?	Igen (kötelező is) iskolában, hivatalban, egyházban, katonaságnál stb.
Orosz Magyar Népköztársaság a Szovjet Birodalomban négy évtizedig	hábo gyarmatosítás, 'kommunista blokk'	Igen (kötelező) funkcionálisan nem használható, a Szovjetunió zárt ország
(Amerikai) angol Magyar Köztársaság az EU-ban, a NATO-ban stb.	politikai változások, globalizáció, neokolonizáció	Igen (de nem kötelező, hanem evidencia) bárhol használható

után is életben maradt keleti nép – nyugaton? A tatárjárás és a török világ kulturális következményeit nem az elkövetők szolgáltatták, hanem a kiürült országrészekbe betelepült németek, visszatérő szlávok és más benyomuló, szapora nációk: ennek pozitív hozadéka a korabeli Magyarország belső többnyelvűsége. Természetes többnyelvűség volt ez, amely a magyar nemzeti érzés felemelkedésének dacára, több mint négy évszázados német, majd osztrák kulturális hatások mellett, gyakorlatilag Trianonig tart. Széchenyi és társai észrevették az angol mintát, de a németajkúság útlevelét jelentett a korabeli Európába. De térjünk vissza a 20. századba, amelyre még kiterjed a most élő emlékezet.

Jelentős kultúravesztésbe másodszer (vagy sokadszor) a második világháború után kerültünk, amikor 1949-től negyven évre az orosz nyelv kötelező első idegen nyelvvé vált az iskolázásban. Ekkor el kellett felejteni több száz év nyugati kultúráját, bele kellett tanulni egy olyan kultúrába, amellyel jóformán semmilyen kapcsolatunk nem volt, kivéve a műveltek Puskin Sándor- és Tolsztoj Leó-gyűjteményét a Tolnai Regénytárból. Oroszul a háború előtt – mint egzotikum – a Magyar Királyi Keleti Kereskedelmi Akadémián lehetett tanulni. A háború után a valóban gyorstalpalással átképzett orosz tanárookra hárult az a feladat, hogy a szovjet kultúra túlkapasait az orosz kultúra mélységeivel ellensúlyozzák, ha bírták. A nyugati nyelvek húsz év szunnyadás után kezdtek feltűnedezni, hogy aztán az új gazdasági lehetőségek és az új generációk nyomására a hetvenes években lábra kapjanak és a nyolcvanas években megerősödjenek. (Az én édesapámmal együtt eltávozott az a generáció, amely a líceumban franciát tanult a Klebelsberg – Hóman korszakban, velem pedig majd eltávozik az, akiknek a szíve hamarabb dobban meg egy szomorú orosz népdalra, mint egy német indulóra.)

1989 óta egy újabb kultúravesztés elszenvetői vagyunk, amely során néhány év alatt kisöpörtünk több generációnyi képzett szlavistát: teljesen elfelejtettük, hogy lehettünk volna nyelvileg és gazdaságilag az új Kelet kapuja! Belső többnyelvűség már csak az erdélyiektől vagy a felvidékiektől várható el, és a világnyelveket tanulók száma véstesen lecsökkent az angol javára. A nyelvvizsgapiacon például körülbelül 80 000 angol vizsgá-

ra 40 000 német jut, ugyanakkor a francia, spanyol, olasz, orosz egyaránt csak egy-két-ezer évente. (Célzatosságból az eszperantót és a lovárit átugrottam.) Az történt ugyanis, hogy a nyelvek és a nyelveket beszélők számossága dacára egyetlen nyelv, az angol, világalomra jutott, annak minden előnyével és hátrányával, és ezt tudomásul kell venni! A németek már tudomásul vették, a franciák soha nem fogják, és persze ott van a mediterrán világ, és még sok minden más, de ha valaki hallatni akarja a szavát bármilyen kontextusban, kénytelen elsősorban angolul tenni azt. Akiknek persze különösen tudomásul kell venni ezt a tényt, azok Európa apróbb országai, akár a skandinávokról vagy éppen Szlovéniáról legyen szó, akiknél a többnyelvűség kevésbé újdonság, mint nálunk. Svájcban pedig végképp nem, ahol egy nemzetközi uralkodó (angol) és három környezeti nyelv (francia, német, olasz) elsajátítása alapkövetelmény. Mi történik nálunk? A magyarok valamiféle áldemokratizmus jegyében nem tudnak dönteni: nincs semmi radikális változás, még célkitűzés is alig. A kérdés tehát a régi: radikalizmus vagy Pató Pál úr? Erre a dilemmára vonatkozik majd az első javaslatom a militáns zárótételben...

Többnyelvűség és tannyelvűség

Mint azt már megállapítottuk, a belső, természetes többnyelvűségek Trianon környékén lenullázódtak. Ha ez még lehetséges, a világháborúk után a helyzet tovább romlott egy Európában akkor sehol nem használható nyelvvel, az oroszsal, amely oktatási terében az egykori latin nyelvűségre emlékeztetett, s mint minden iskolába kényszerített nyelv, óhatatlanul kifakult. A vészcsengőknek már akkor meg kellett volna szólalniuk, s ennek kevés nyomát látjuk, legelőször inkább a nyolcvanas években. A nyolcvanas évek azonban nemcsak nyelvtanítás-szemléleti változást jelentettek, hanem felszínre hozták a tannyelvűség kérdését is. Az idegen nyelvi iskolázás problematikája bűvópatakaként feltűnik a magyar iskolatörténetben. A két világháború között az angol, német, olasz tannyelvűségi kísérletek Sárospataktól Pannonhalmáig, Gyöngyöستől Budapestig kétségkívül az elitképzés színhelyei voltak, amelynek erényeire rávetült a kultúrfőlény-ideológia stigmája, amelyet mind a mai napig nem tudunk feldolgozni. Igazi áttörést lélektanilag a nyolcvanas évek dereka jelentett, amikor a nyugati nyelvek iránti igény, társadalmi szükséglet szinte már fojtogatóvá vált, és képes volt változást hozni a korabeli iskolapolitikában: megjelentek az első kéttannyelvű iskolák (*Vámos*, 2008). Elzárt és szegény országoknak nincs más útjuk, csak a belső iskolázás. Az utóbbi egy-két évtized nem változtatta meg döntően a fenti jelzőket. A kéttannyelvűség általános iskolai szinten is megjelent, de a jelenlegi össz mennyiség az általános iskoláknak mintegy 2 százaléka, a középiskoláknak pedig 10 százaléka. Ez az arány egyáltalán nem elegendő. Az angoltudás vagy más világnyelvek tudásának megtagadása a jövő generációjától olyan elvonás, mintha a rúdugróktól elvonnánk a rudat. A kéttannyelvűség mögött meghúzódó probléma természetesen az egynyelvű nemzeti nevelés és a többnyelvű multikulturális nevelés kontrasztja. Ellentétéről van szó, de nem ellentmondásról.

A nyolckomponensű EU-kulcskompetenciák közül az 1, 2, 5, 8 egyértelműen nyelvi kommunikációs kompetencia (emlékeztetőül: 1. anyanyelvi kommunikáció; 2. idegen nyelvi kommunikáció; 3. matematikai, természettudományos és műszaki kompetenciák; 4. digitális kompetenciák; 5. tanulási kompetenciák; 6. társadalmi és polgárjogi kompetenciák; 7. kezdeményezési és vállalkozói kompetenciák; 8. kulturális tudatosság és kifejezőkészség). Mindezekkel a kompetenciákkal azonban nem csak az anyanyelven kell rendelkezni. Ha a kitörési pontot a kéttannyelvű iskolák jelentik, akkor nemcsak elegendő tehetséges gyermekre, hanem elegendő tehetséges értelmiségi-polihisztor formátumú, idegen nyelvet is tudó szaktanárra van szükség, akik tananyagalkotásra is képesek kreatív személyiségek. Nagy formátumú, kéttannyelvű iskolarendszer kifejlesztéséhez nemcsak sok pénz, hanem erős társadalmi és politikai közakarat szükséges.

Az anya- és idegennyelvi repertoár

Miközben az idegennyelvi tudást időnként a szörszálhasogatás határáig vizsgálgatjuk, mérjük, dokumentáljuk, szankcionáljuk; az anyanyelvi tudással keveset törődünk. Mintha hiába épült volna be a magyarországi iskolázásba holmi nyelvi-kommunikációs modell és más integráló programok. Minden iskolába belépő kisgyermeknek meg kellene vizsgálni a nyelvi repertoárját, amely az elején nyilván az anyanyelvre korlátozódik. Az egész iskolarendszerre ki kellene pontosan dolgozni az elvárható, az elérhető anyanyelvi tudás szintjeit olyan részletességgel, mint az idegen nyelvekre kidolgozott Közös Európai Referenciakeret (KER, 2002): ez lenne a Magyar Anyanyelvi Referenciakeret. Ebbe a fejlődési ívbe illeszkedhet az idegennyelvtudás, mint a gyöngy, amely kagyló nélkül nem terem. Oktatott iskolai helyzetben – és ezt gyakran hajlamosak vagyunk elfelejteni – az elért idegennyelvi tudásszintek nem tudják túllépni az anyanyelvi teljesítményeket. A mi EU-portfóliónk tehát első helyen a magyar nyelvet, második helyen az angol nyelvet (már hallom is a felhördülést) és harmadik helyen egy második idegen nyelvet tartalmaz. Ezeket a nyelvviségeket olyan tág értelemben fejleszthetőnek képzelem, mint ahogy a zenepedagógia kezeli saját szellemi javait. Összefüggésük lényegi, hatásuk hasonló, tartalomfüggetlenül képesek „átope-rálásokat” végezni az agyban, s ez a tágasság szülőhelye a szellemi szabadságnak.

A nyelvtudás-állapotok felmérése többnyire mesterségesen, nyelvvizsgákkal történik. A jelenlegi nyelvvizsga-fetisizmus a magyar nyelvtudás-állapotok jóval nagyobb szeletét mutatja be, mint korábban, ugyanakkor dokumentum-kultuszával el is fedi a valós tartalmakat. A nyelvtanárságot azzal tartja rabigában, hogy fantázia és kreativitás helyett csakis a nyelvvizsgára készítsenek fel, s ha ez a felkészítés sikeres volt, és megvan a papír, egy csapásra véget ér a nyelvtanulás. Ebből a csapdából nehéz kikecmeregni egy másik tanulásszocializációba, ahol olyan tanulás segíti a nyelvtudás formálódását, amelynek alapja az önálló nyelvtanulási stratégiák használata, amelyek majd nagyobb önbizalmat eredményeznek, a megerősödő nyelvtudás pedig megfelelő önértékesítést. Mindvégig követni kell tehát a nyelvi repertoárok, az egyén nyelvi portfóliójának fejlődését.

Az idegen-nyelvi/nyelvű tanárképzés

Mivel a jövő nemzedékekről van szó, és mindenkit tanár tanít, az újításokat a tanárképzésben kell elkezdni. A nyelvszakoktól eltekintve a felsőoktatásban alig van idegen nyelvű képzés (talán csak az orvosoknak). Vissza kell fogni a tanárképzést? Az lehet, de

---

Elszakadva honi vergődéseinktől, egy külső perspektívából úgy tűnik, hogy a magyar iskolázás már emberöltők óta szánalmasan egynyelvű nyelvtudási min-tázatokat szocializál diákjainak. Az iskolai értelmiség – legalábbis Kornis Gyula szerint – nem értelmiség, mert nem tud nyelveket, nem tud tájékozódni szakterületéről idegen nyelveken, de amúgy általában sem. A potenciálisan széles körű nyelvtudások jelentős része – a mérés-metodikai kötöttségek miatt – szűk és gyakran kétes értékű vizsgarendszerekbe kanalizálódik, amelyek létjogosultságát a kései életkorokba toldott és emiatt egzisztenciális problémává sűrűsödő nyelvtanulás teremti meg.

---

csak az egynyelvűt. A kéttannyelvűség csak akkor válhat igazi kitörési ponttá, ha a szaktanárok képesek idegen nyelven is terjeszteni ismereteiket, mintegy személyes példájukkal bemutatva a természetes állapotot. Különösen sürgető ez az olyan nagy létszámú ipari szakközépiskolákban, ahol az alapfokú szaknyelv szükségességét már felismerték, de a megfelelő szakirányú képzések még nem indultak be. Egyébként is nyilvánvaló, hogy a leghatékonyabb képzés (pénzügyi szempontból is) most azokra a főiskolai diplomával rendelkező nyelvtanárookra kell irányuljon, akik már a pályán vannak, és diplomájukat a kilencvenes évek második felében szereztek, túlnyomórészt a hároméves egyszakos képzés eredményeként. Továbbképzésük a korabeli elképzelések között is szerepelt (*Bárdos – Medgyes, 1997*), de a mai igények az kívánnák, hogy a továbbképzés ne csak háromöt évenkénti néhány hetes 'frissítő' legyen, hanem teljesen tudatos szaknyelvi tanárképzés. A frissen képzett tanárok esetén a választható szakpárok befolyásolásával lehetne helyzetbe hozni a nyelvtanári hivatást választókat. Nyilvánvaló, hogy javaslatom a tanárképzés szakpárjainak radikális megváltoztatása lesz.

Militáns záradék (a VII. Nevelésügyi Kongresszus ajánlásaihoz)

Mínthogy hozzászólásom – és annak írásos változata – a VII. Nevelésügyi Kongresszus tiszteletére született, összegzősképpen ismét bemutatom a főbb dilemmákat és javaslataimat.

1. Az idegen nyelvek primátusának kérdése az európai integrációban.

Javaslat: az EU-integrációban első helyen mindenütt az angol nyelv jön szóba, a francia, német, spanyol, olasz, orosz stb. csak a második helyen következik. Ezért ahol döntéseket kell hozni, az angolt kell választani.

2. A kéttannyelvűség elterjedtsége nem elegendő.

Javaslat: megfelelő tanárképzéssel, átképzéssel és továbbképzéssel gondoskodni kell arról, hogy belátható időn belül a középiskolák 50 százaléka, az általános iskolák 30 százaléka (felső tagozat) kéttannyelvű legyen.

3. Pedagógiai jelöltkövető magatartás a tanulók nyelvi fejlődésének mérésében, fejlesztésében, tágtításában, megsokszorozásában.

Javaslat: a nyelvi repertoár feltérképezése iskolába lépéskor, szintek vizsgálata egy részletesen kidolgozott anyanyelvi kompetencia-szintrendszerben. Az első idegen nyelv (amely az angol) 14 éves korra B1 alapfok, 18 éves korra B2 vagy C1 közép-, illetve felsőfok iskolarendszertől függően (ez ma is többé-kevésbé követelmény).

4. A tanárképzés nyelvi reformja

Javaslat: mivel a kétszakosság jogos gazdasági és logisztikai igény, a két szak egyike (legalább minor szinten) az angol legyen. A filológiákon kívül bármely szakma irányába ehhez szaknyelvi tanárképzésre is szükség van (mert attól, hogy angolul tud, még nem biztos, hogy képes a biológiát angolul tanítani). A szakpárok tehát ilyenmik lennének: angol-történelem, angol-informatika, angol-kémia, angol-biológia, angol-magyar, angol-földrajz, angol-testnevelés, a régi szakmegnevezésekkel. Vagy ha úgy jobban tetszik: magyar-angol, kémia-angol, informatika-angol, történelem-angol stb. Ezekben az esetekben az angol minor szak, de már ez is elegendő lenne, hogy forradalmi áttörést lehessen elérni a kéttannyelvűségben.

A VII. Nevelésügyi Kongresszus téziseiben tehát csak egyetlen helyen van szó idegen nyelvekről (2.5 I/7), miközben az egész előterjesztés kompetenciákról, integrációról, ta-

nulási képességekről és egy sor olyan oktatási és oktatáspolitikai ügyről szól, amelyeknek kulcsa a gazdag nyelvi repertoár, a szépreményű új magyar nemzedék anya- és idegennyelvi repertoárja. Elszakadva homi vergődéseinktől, egy külső perspektívából úgy tűnik, hogy a magyar iskolázás már emberöltők óta szánalmasan egynyelvű nyelvtudási mintázatokat szocializál diákjainak. Az iskolai értelmiség – legalábbis Kornis Gyula szerint – nem értelmiség, mert nem tud nyelveket, nem tud tájékozódni szakterületéről idegen nyelveken, de amúgy általában sem. A potenciálisan széles körű nyelvtudások jelentős része – a mérésmentes kötettségek miatt – szűk és gyakran kétes értékű vizsgarendszerekbe kanalizálódik, amelyek létjogosultságát a kései életkorokba tolódott és emiatt egzisztenciális problémává sűrűsödő nyelvtanulás teremti meg. Négy évtizede vagyok szemtanúja különféle iskolarendszerek nyelvtanulási, nyelvtanítási erőfeszítéseinek, s láthatom közlőre a valós és a vizsgapiaci értékek alkalmi kontraszelektációját. Minden kormány és minden politikai kurzus hangsúlyozza, amit mindenki tud: idegen nyelven, inkább kettőn, tudni kell. Mégsem sikerült áttörést elérnünk, márpedig a történelmi késésekre nincs bocsánat.

Irodalom

- Bárczi, G. (1963): *A magyar nyelv életrajza*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Bárczi, G. (1958): *A magyar szókincs eredete* (második kiadás). Budapest: Tankönyvkiadó
- Bárdos, J. (1984): Nyelvek és elvek. *Pedagógiai Szemle*, XXXIV. 1984/3. 471–476.
- Bárdos, J. – Medgyes, P. (1997): A hároméves angol nyelvtanárképzés továbbfejlesztésének lehetőségei: 1994/96. *Modern Nyelvoktatás* III/1–2. 1997. 3–19.
- Bárdos, J. (2004): *Nyelvpedagógiai kalandozások*. Pécs: Iskolakultúra Könyvek
- Bárdos, J. (2005): *Élő nyelvtanítás-történet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Bródy, J. (Szöreyi, L.) (1977): Edison Magyarországon (Edison-Fonográf Album)
- É. Kiss, K. (2003): *Anyanyelvünk állapota*. Budapest: Osiris
- Fodor, I. (szerk.) (1999): *A világ nyelvei*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Hutterer, M. (1986): *A germán nyelvek*. Budapest: Gondolat
- Heller, J. (1961): *A 22-es csapdája*. Budapest: Európa (1977)
- Kachru, B. (1985): Standards, codification and sociolinguistic realism: the English language in the outer circle. (In Quirk, R. – Widdowson, H.G. (eds.) *English in the World*. Cambridge: Cambridge University Press)
- Kiss, J. (1993): A magyar nyelv (In: Kósa, L. (1993): *A magyarságtudomány kézikönyve*. 77–161.
- Kniezsa, I. (1955): *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I–II*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Kósa, L. (szerk.) (1993): *A magyarságtudomány kézikönyve* (2. kiadás). Budapest: Akadémiai Kiadó
- Közös Európai Referenciakeret (KER). (2002) Nyelvtanulás, nyelvtanítás, értékelés. (eredeti kiadvány: Európa Tanács Közoktatási Bizottsága – Közoktatási Bizottság Élő Nyelvek Osztálya, Strasbourg), Pedagógus-továbbképzési Módszertani és Információs Központ (PTMIK).
- Vámos, Á. (2008): *A kétnyelvű oktatás tannyelv-politikai problémátörténete és jelenkora*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó Zrt. 1–306.